"ЕНДШПІЛЬ"

Абсурдна п'єса

Переклав з французької Володимир Діброва

Перекладено за видання м: B e c k e t t Samuel. Fin de partie. Les 'Editions de Minvit. Paris, 1957.

"Ендшпіль" було вперше поставлено французькою мовою 1 квітня 1957 року в театрі "Ройал Корт Сіатре" в Лондоні режисером Роже Бленом.

Ролі виконували: Н а г г — Жорж Аде Н е л л — Крістін Тсінгос Гамм — Роже Блен К л о в — Жан Мартен

Того ж місяця трупа Роже Блена повторила виставу в паризькому театрі "Студіо де Шанз Елізе". Роль Нелл виконувала Жермен де Франс.

Приміщення без меблів. Тьмяне освітлення.

На стіні, досить високо, з правого та лівого боків — два віконця, запнені фіранками.

Праворуч — двері. Біля дверей висить картина, обличчям до стіни. Ліворуч, впритул один до одного, стоять два баки для сміття, накриті ганчіркою. Посередині кону, у фотелі на коліщатках сидить Гамм, теж накритий старим

рядном.

Біля фотеля стоїть нерухомий К л о в, пильно дивиться на Гамма. Клов має буряково-червоне обличчя.

Клов підходить до лівого вікна. Напружена хистка хода. Підводить голову, дивиться на ліве вікно. Обертає голову, дивиться на праве вікно. Підходить до правого вікна. Підводить голову, дивиться на праве вікно. Обертає голову, дивиться на ліве вікно. Йде геть із кону, але одразу вертається з маленькою драбиною у руці, встановлює її під лівим вікном, підводиться на сходинки, розсовує фіранки. Спускається долі, робить шість кроків у бік правого вікна, вертається до драбини, бере її і встановлює під лівим вікном, піднімається до вікна, дивиться в нього. Короткий смішок. Спускається, робить крок у бік правого вікна, вертається, щоб узяти драбину, встановлює її під правим вікном, піднімається, дивиться у вікно. Короткий смішок. Спускається долі, йде до сміттєвих баків, вертається, щоб узяти драбину, але передумує, ставить її на місце, йде до баків, знімає з них ганчірку, ретельно складає її, вішає собі на руку. Піднімає кришку одного з баків, перехня блюється, зазирає всередину. Короткий смішок. Опускає кришку. Те саме повторюється і з другим баком. Потім іде до Г а м м а, знімає з нього рядно, ретельно складає його, вішає собі на руку. Гамм, у хатньому халаті, фетровій шапочці на голові, з великим закривавленим носовиком на обличчі, свистком, що прив'язаний до мотузки й висить на шиї, з ковдрою поверх колін і в грубезних вовняних шкарпетках, здається, спить. Клов дивиться на нього. Короткий смішок. Іде до дверей, зупиняється, обертається до глядачів.

Клов (нерухомий погляд, монотонно). Скінчилося, скінчилося, ось-ось закінчиться, ще трохи, мабуть, і скінчиться. (Пауза). Зернина до зернини, поодинці, помалу, аж поки одного чудового дня — гульк! — а їх уже ціла купа, маленька купка, неймовірна купка.

(Пауза). Ну скільки мені ще каратися? (Пауза). Піду на кухню, вона в мене три метри на три метри на три метри, і буду чекати, доки він до мене не свисне. (Пауза). Що ж, гарні розміри, обіпруся на стіл, буду дивитися на стіну й чекати, доки він до мене не свисне.

Якийсь час він стоїть нерухомо, потім виходить. Одразу ж вертається, забирає драбину, виходить із нею. Пауза. Гамм ворушиться. Видно, як він позіхає під носовиком. Знімає носовик з обличчя. Обличчя червоно-бурякового кольору. Чорні

окуляри.

Гамм. А (позіхає) тепер (пауза) мій хід. (Випростує руку з носовиком, розглядає його.) Стара хустка! (Скидає окуляри, протирає очі, обличчя, окуляри, знову їх одягає, ретельно складає носовик і обережно вкладає його у нагрудну кишеню халата. Прочищає горло, притискає кінчики пальців однієї' руки до іншої). Чи могло (позіхає) когось спіткати більше... більше лихо, ніж оце мене? Безумовно. Давно колись. Але отак, щоб сьогодні? (Пауза). Мого батька? (Пауза). Мою матір? (Пауза). Мого... собаку? (Пауза). О, як я хочу, щоби вони страждали так тяжко, як тільки здатні страждати подібні істоти. Але ж тоді виходить, що їхні страждання дорівнюють моїм? Безумовно. (Пауза). Ні, як не крути, а все є а— (позіхає)-бсолютним, (велично) чим більшою є людина, тим більше в ній повноти. (Пауза. Насуплено). І порожнечі. (Пирхає носом). Клов! (Пауза). Сам я тут, значить, нема його. (Пауза). Як і сни! А що за ліси! (Пауза). Годі, час кінчати з цим, і у цьому сховищі теж. (Пауза). І разом з тим я вагаюся, все не наважуюся... скінчити. Так, це ж треба! На часі вже з цим кінчати, а я ніяк не наважуюся (позіхає) скінчити. (Позіхає). Ет, розбазікався, краще б ото лягав спати. (Дмухає у свисток).

Одразу ж з'являється Клов. Підходить до фотеля, зупиняється.

Ти все повітря мені засмердів. (Пауза). Збери мене, я ляжу спати. Клов. Але ж я щойно підняв тебе. Гамм. Ну то й що?

Клов. А те, що я не можу кожні п'ять хвилин то вкладати тебе у ліжко, то піднімати звідти. Мені й так роботи вистачає.

Пауза.

Гамм. Ти коли-небудь бачив мої очі? Клов. Ні.

Гамм. І тобі ніколи не кортіло, поки я сплю, зняти з мене окуляри і подивитися на них?

Клов. Щоб підняти тобі повіки? (Пауза). Ні.

Гамм. Так от цими днями я тобі їх покажу. (Пауза). Здається, вони в мене геть білі. (Пауза). Котра там година?

Клов. Та сама, що й завжди.

Гамм (робить жест у бік правого вікна). А ти дивився?

Клов. Так.

Гамм. Ну і що там?

Клов. Нічого.

Гамм. Треба, щоб дощ пішов. Клов. Дощу не буде.

Пауза. І

Гамм. Ну а взагалі, як воно тобі, нормально? '

К л о в. Не скаржуся. 1

Гамм. І почуваєшся теж непогано?

К лов (роздратовано). Я ж сказав тобі: не скаржуся.

Гамм. А мені чогось трохи ніяково. (Пауза). Клов.

К л о в. Ну.

Гамм. Тобі не набридло? Клов. Набридло. (Пауза). Що саме? Гамм. Ну вся ця... усе це... сам розумієш. Клов. Звичайно. З самого початку. (Пауза). А тобі ні? Гамм (з сумом). Виходить, немає ніяких причин, щоби щось мінялося.

Клов. Усе це може скінчитися. (Пауза). Усе життя ті самі питання й ті самі відповіді.

Гамм. Збери мене. (Клов не рухається). Йди принеси ковдру. (Клов не рухається). Клов!

Клов. Так.

Гамм. Я тебе більше не годуватиму. Клов. Разом помремо.

Гамм. Я тобі видаватиму рівно стільки, щоб ти ледве животів. Будеш весь час у мене ходити голодний.

Клов. Тоді, значить, не помремо. (Пауза). Піду пошукаю ковдру. (Іде до дверей).

Гамм. Не треба.

Клов зупиняється.

Я тобі видаватиму одне печиво на цілий день. (Пауза). Півтора печива. (Пауза). А чому ти не йдеш від мене?

Клов. А чому ти мене тримаєш?

Гамм. Бо більше в мене нікого немає.

Клов. А мені більше нікуди йти. .

Пауза.

Гамм. Але ж ти мене залишаєш. Клов. Намагаюся. Гамм. Ти мене не любиш. Клов. Не люблю. Гамм. А колись любив. Клов. Колись!

Гамм. Ти занадто страждав через мене. (Пауза). Так? К л о в. Не в тому річ.

Гамм (обурено). Ти недостатньо страждав через мене? Клов. Так.

Г а м м (з полегкістю). Отакої! (Пауза. Холодно). Що ж, перепрошую. (Пауза. Голосніше). Я кажу, перепрошую. Клов. Я чую. (Пауза). Знову кров виділялася? Гамм. Менше. (Пауза). А чи не час мені приймати гамівні ліки?

К л о в. Ні.

Пауза.

Гамм. Як твої очі? К л о в. Погано. Гамм. А ноги? К л о в. Погано.

Гамм. Але ж рухатися ти можеш? К л о в. Можу.

Гамм (зле). Так рухайся ж!

Клов іде в глиб кону, до стіни, упирається в неї руками й лобом.

Де ТИ €?

К лчо в. Тут я.

Г а мм. Вертайся!

Клов вертається, стає позад фотеля.

Де ТИ €?

Клов. Тут я.

Гамм. Чому ти не вб'єш мене? Клов. Я не вмію відмикати комірчину.

Пауза.

Гамм. Піди принеси мені два колеса від велосипеда. Клов. Нема більше велосипедних коліс. Гамм. А що ти зробив зі своїм велосипедом? Клов. Я ніколи не мав велосипеда. Гамм. Не може бути.

Клов. Коли ще водилися велосипеди, я плакав, ридав, так хотів його мати. Я валявся у тебе в ногах. Ти ж мене гнав у три шиї. Тепер уже й велосипедів немає.

Гамм. А як же твої обходи? Коли ти доглядаєш моїх старців. Невже завжди пішки?

Клов. Інколи верхи.

Кришка одного з баків піднімається, і звідти з'являється рука Harra, яка хапається за край. Потім виникає голова у нічному ковпаку. Надзвичайно біле обличчя. Н а г г позіхає, відтак слухає.

То я піду, дуже роботи багато. Гамм. На кухню? Клов. Так.

Гамм. Там, зовні—смерть. (Пауза). Добре, йди собі. Клов виходить. Пауза.

А ми продовжимо. Н а г г. Кашки хочу! Гамм. Клятий прародич! Harr, Кашки хочу!

Гамм. Ну що нині за старигани пішли! Ото б тільки жерти т^ жерти їм! (Свистить). і

З'являється Клов. Зупиняється позад фотеля.

Ти ба! А я думав, ти вже залишив мене. Клов. Поки що ні, поки що ні. Н а г г. Кашки хочу! Гамм. Дай йому каші. Клов. Каші більше немає.

Гамм (до Harra). Каші більше немає. Все, далі без каші обійдешся.

Н а г г. Хочу ще кашки! Гамм. Дай йому печиво.

Клов виходить.

Клятий розпусник! Як там твої кукси? Н а г г. А що тобі до моїх кукс?

Заходить Клов, у руці у нього — печиво.

К л о в. А от і я, з печивом. (Дає печиво Harry, який нюхає його й обмацує).

Н а г г (скиглить). Що це таке?

Клов. То є печиво звичайне.

Н а г г (так само). Воно тверде! Я не можу!

Гамм. Заткни його!

Клов пхає Harra на дно бака, опускає кришку.

Клов (повертається на своє місце позад фотеля). О, якби старість знала!

Гамм. Сядь на нього зверху. Клов. Я не можу сісти. Гамм. Вірно. А я не можу встати. Клов. Отаке.

Гамм. Кожен на чомусь спеціалізується. (Пауза). Ніхто нам не дзвонив? (Пауза). І ніхто не сміється?

Клов (трохи подумавши). Щось не смішно мені. Гамм (трохи подумавши). Мені теж. (Пауза). Клов. Клов. Так.

Гамм. Природа забула про нас.

Клов. Природи більше немає.

Гамм. Немає природи! Це ти вже занадто.

Клов. Поблизу.

Гамм. Але ж ми дихаємо, ми міняємося! В нас випадає волосся, зуби! Ми втрачаємо свіжість! Ідеали!

Клов. Значить, вона не забула про нас.

Гамм. Але ж ти кажеш, що природи більше немає.

Клов (журливо). Ніхто ще ніколи в світі не мислив так покручено, як оце ми.

Гамм. Як уміємо, так і чинимо.

Клов. Оце й погано.

Пауза.

Гамм. То ти гадаєш, що ми вже дещо знаємо? Клов. Чого ми тільки не знаємо.

Пауза.

Гамм. Не все одразу. (Пауза). А чи не час там мені вже ліки приймати?

Клов. Hr. (Пауза). Я піду. Маю дещо зробити. Гамм. На кухні? Клов. Так.

Гамм. Що саме, цікаво знати. Клов. Я дивлюся на стіну.

Гамм. На стіну! І що ж ти там побачив, на своїй стіні? Мене, такел, упарсін? Чи голі тіла?

Клов. Я бачу, як згасає моє світло.

Гамм. Його світло! Ви чуєте? А тут воно що, не може згаснути, твоє світло? Подивися краще на мене й скажи мені, що нового сталося з твоїм світлом.

Пауза.

Клов. Навіщо ти так зі мною розмовляєш?

Пауза.

Гамм (холодно). Пробач. (Пауза. Голосніше). Я сказав: пробач. Клов. Я чую.

Пауза. Кришка бака піднімається. Звідти вистромлюється рука Harra, яка хапається за край бака. Потім виникає голова. В руці у Harra — печиво. Н а г г дослухається.

Гамм. Зерно твоє зійшло? Клов. Ні.

Гамм. Може, слід було посапати довкола і подивитися, чи не проросло воно?

Клов. Не проросло.

Г а м м. А чи не зарано ще?

Клов. Якби воно мусило прорости, то давно б уже проросло. (Зривається на крик). Ніколи воно не проросте.

Пауза.

Гамм. Так, веселого мало. (Пауза). Але ж так завжди воно наприкінці дня, правда, Клов? Клов. Завжди.

Гамм. Кожен день так кінчається, хіба ж ні, Клов? Клов. Начебто.

Пауза.

Гамм (занепокоєно). Але ж що відбувається, що відбувається?

Клов. Щось, певно, рухається своїм курсом.

Пауза.

Гамм. Добре, йди собі. (Відкидається на спинку фотеля, сидить нерухомо).

Клов теж не рухається, раптом голосно зітхає.

(Гамм випростовується). Я, здається, наказав тобі йти.

Клов. Я стараюся. (Йде до дверей, зупиняється). Із самого народження.

Гамм. А ми продовжимо. (Відкидається на спинку фотеля, сидить нерухомо).

Нагг стукає по кришці другого бака. Пауза. Він б'є ще дужче. Кришка піднімається, вистромлюється рука Н е л л, яка хапається за край бака, потім виникає голова у мереживному очіпку. Надзвичайно біле обличчя.

Н ел л. Що таке, мій голубе? (Пауза). Бажання прокинулося?

Нагг. Ти спала?

Н е л л. Та де!

Нагг. Поцілуй мене.

Н е л л. Ми не зможемо.

Нагг. Треба спробувати.

їхні голови тягнуться одна до одної, але не дотягуються і вертаються кожна на

своє місце.

Н е л л. На біса щодня ламати цю комедію?

Пауза.

Нагг. В мене зуб випав.

Н е л л. Коли?

Нагг. Вчора він ще був.

Н е л л (замріяно). Гай-гай, учора!

Повільно, наче долаючи опір, обертаються одне до одного.

Нагг. Ти мене бачиш?

Н е л л. Ледь-ледь. А ти?

Нагг. Що саме?

Н е л л. Бачиш мене?

Нагг. Ледь-ледь.

Н е л л. Тим краще, тим краще.

Нагг. Не кажи так. (Пауза). Очі вже геть у нас нікудишні. Н е л л. Так.

Пауза. Обертаються одне до одного.

Нагг. Ти мене чуєш? Н е л л. Так. А ти?

Нагг. Так. (Пауза). А вуха ще цілком годящі. Н е л л. Що? Нагг. Вуха.

Н е л л. Еге. (Пауза), hy, що ти ще мені маєш сказати? Н а г г. А пам'ятаєш... Н е л л. Ні.

Н а г г. Той випадок з тандемом, коли нам відтяло наші кінцівки.

Вони сміються. Н е л л. Це в Арденнах було.

Вони сміються, але не так щиро. Н а г г. Біля Седану.

Вони сміються ще менш завзято. Пауза.

Тобі не холодно?

Н е л л. Так, дуже холодно. А тобі?

Н а г г. Я весь закоцюб. (Пауза). Хочеш назад?

Н е л л. Так.

Н а г г. Ну то йди.

Нелл не рухається.

Чому ж ти не йдеш? Нелл. Не знаю.

Пауза.

Н а г г. Тирсу він замінив тобі?

Нелл. Хіба ж то тирса? (Пауза. Стомлено). Ти не міг би висловлюватися точніше?

Н а г г. Ну то хай буде пісок. Яка різниця? Нелл. Різниця є, і велика.

Пауза.

Н а г г. А колись була тирса. Нелл. Згадала бабаї

Н а г г. А зараз — пісок. (Пауза). З пляжу. (Пауза. Голосніше). Зараз це — пісок, який він приносить із пляжу. Нелл. Пісок. Н а г г. Він тобі міняв його? Нелл. Ні.

Н а г г. І мені не міняв. (Пауза). Треба свого домагатися. (Пауза. Показує печиво). Хочеш шматочок?

Нелл. Не хочу. (Пауза). Шматочок чого?

Н а г г. Печива. Я тобі половинку залишив. (Він розглядає печиво. З гордістю). Три чверті. Для тебе. Бери. (Простягає їй печиво). Не хочеш? (Пауза). Тобі негаразд?

Гамм (стомлено). Та помовчте, їй-богу, ви ж мені спати заважаєте. (Пауза). Трохи тихіше. (Пауза). Якби я заснув, то накохався б, мабуть, донесхочу. Ходив би по лісах. Бачив би... й небо, і землю. Бігав би. А вони б за мною ганялися. А я тікав би. (Пауза). Природа! (Пауза). Щось там у мене крапає в голові. (Пауза). Так, наче там с©рце, серце у голові.

Пауза.

Harr (тихим голосом). Чуєш, що каже? Серце у нього в голові! (Тихенько хихоче).

Н е л л. З таких речей, Нагг, не можна сміятися. Чому це завжди тебе так смішить?

Нагг. Тихо ти!

Н е л л (анітрохи не тихіше). Нічого не буває смішнішого за нещастя, тут я з тобою згодна. Але... Нагг (обурено). Ну, ти!

Н е л л. Так, так, то є найкумедніша річ у світі. От ми й сміємося, от ми й регочемо попервах. Але нещастя, воно завжди однакове. Це як анекдот, який нам часто розповідають і який нам здається все ще дотепним, хоча ми вже й не сміємося. (Пауза). Ну що ти ще маєш мені сказати?

Нагг. Нічого.

Н е л л. Добре подумай. (Пауза). Ну що ж, тоді я тебе залишу. Нагг. Так ти не хочеш печивка? (Пауза). Я можу його зберегти для тебе. (Пауза). Я чомусь подумав, що ти мене залишаєш. Н е л л. А я таки тебе залишаю. Нагг. А ти могла б мене перед тим почухати? Н е л л. Ні. (Пауза). А де саме? Нагг. Та спину ж.

Н е л л. Ні. (Пауза). А ти сам почухайся об край. Нагг. Це не там, а нижче. Де поперек. Н е л л. Який іще поперек?

Нагг. Ну поперек. (Пауза). Не можеш? (Пауза). А вчора так ловко мене почухала.

Н е л л (замріяно). Гай-гай, учора!

Нагг. То що, не можеш? (Пауза). А хочеш, я тебе почухаю? (Пауза). Ти знову плачеш? Н е л л. Я намагалася.

Пауза.

Гамм (тихо). Видно, судина якась кровоносна розірвалася.

Пауза.

Нагг. Що він сказав?

Н е л л. Видно, судина якась кровоносна розірвалася. Н а г г. Ну й що це означає? (Пауза). Нічого не означає. (Пауза). Хочеш, я тобі розкажу анекдот про кравця? Н е л л. Навіщо він мені? Нагг. Для розваги. Н е л л. Він не смішний.

Н а г г. А ти завжди сміялася. (Пауза). За першим разом ти взагалі мало не вмерла зо сміху.

Н е л"л. То було на озері Комо. (Пауза). Пополудні якось, у квітні. (Пауза). Уявляєш?

Нагг. Що саме?

Н е л л. Що ми колись собі плавали човном по озеру Комо. (Пауза). Пополудні, у квітні.

Н а г г. А напередодні ми заручилися. Н е л л. Заручилися!

Н а г г. Ти так реготала, що перевернувся наш човен. Ми мало не потонули.

Н е л л. А все через те, що я була така щаслива.

Н а г г. Та де! Зовсім не через це, а тому, що анекдот мій — дуже смішний. Інакше б ти не сміялася. Кожного разу, коли я тобі його розповідаю.

Н е л л. Там було дуже й дуже глибоко. І видно все геть до самого дна. І таке все біле. І чисте.

"Ендшпіль" в театрі-студіТ на Єлисейських полях (1957).

Н а г г. Ну то слухай ще раз. (Голос та інтонація професійного оповідача). Якось одному англійцю (удає з себе англійця, тоді знову прибирає свого нормального виразу обличчя) до новорічних свят закортіло мати нові смугасті штани. От він пішов до кравця, і той зняв із нього мірку. (Голосом кравця). "Т-е-е-кс, приходьте, будьте ласкаві, через чотири дні — все буде готове". Добре. Минає чотири дні. (Голосом кравця). "Sorry. Чи не міг би пан прийти через тиждень, мені треба переробити сідницю". Добре. Сідниця — то річ марудна. Минає тиждень. (Голосом кравця). "Даруйте, бога ради, але прийдіть через десять днів. Мені пах щось не вдався". Що ж, нічого не вдієш. Пах — це деталь делікатна. Минає ще десять днів. (Голосом кравця). "Мені дуже прикро, але прийдіть, будь ласка, через два тижні. Я трохи матню напартачив". Ну, що поробиш, гарна матня — це тобі не холоша якась. (Пауза. Нормальним голосом). Погано я розповідаю. (Пауза. Сумно). З кожним разом все гірше та й гірше. (Пауза. Голосом оповідача). Так от, одне слово, поки вони те та се, а вже й Великдень надворі. Кравець тим часом згортає роботу і петлі обкидає. (Удає з себе англійця, відповідним голосом). "Та що це за Goddamn, сер, їй-богу! Скільки можна знущатися! Господь Бог за шість днів, ви чуєте, за шість днів сотворив світ. Так, добродію, весь, уявіть собі, весь цей СВІТ! А ви вже три місяці колупаєтесь і ніяк мені штани пошити не можете!" (Голосом кравця, обурено). "Але ж, шановний пане! Шановний пане! Ви подивіться (зневажливо, з огидою) на світ... (пауза) і ви подивіться на (жест, сповнений поваги та любові) — МОТ ШТАНИ!" (Пауза. Він позирає на Нелл, яка байдуже й тупо дивиться перед собою, потім надсадно сміється, уриває сміх, повертається до Нелл і знову регоче). Гамм. Годі!

Нагг здригається, замовкає. Нелл. Можна було дно побачити.

Гамм (роздратовано). Що, не закінчили ще? Так оце досі й не закінчили? (Раптом зривається на крик). І коли вже цьому кінець настане?

Нагг ховається в бак, опускає за собою кришку. Нелл не рухається.

Ну от про що вони можуть говорити, про що? (Несамовито). Півцарства за асенізатора! (Дме у свисток).

З'являється Клов.

Забери звідси це лайно! Викинь його в море!

Клов іде до баків, зупиняється.

Нелл. Таке біле.

Гамм. Що? Що там вона верзе?

Клов схиляється над Нелл, намагається намацати пульс.

Нелл (тихо, до Клова). В пустелю.

Клов відпускає її руку, пхає Нелл у бак, закриває кришку, йде на своє місце.

К л о в (стає позад фотеля). Пульс зовсім зник. Г а м м. О, на такі штуки наша трухлявина вдатна. Що там вона белькотала?

Клов. Йди, каже, у пустелю.

Гамм. І на біса воно мені? Більше нічого?

Клов. Нічого.

Гамм. Ну, а далі що?

Клов. Далі я не зрозумів.

Гамм. Ти її там замкнув?

Клов. Так.

Гамм. Обох замкнув?

Клов. Так.

Гамм. Треба як слід закрутити кришки.

Клов іде до дверей. Із цим можна й не квапитися.

Клов зупиняється.

Мій гнів ущух, тепер пісяти хочеться.

Клов. Піду пошукаю катетер. (Іде до дверей). Гамм. Із цим можна й не квапитися.

Клов зупиняється.

Принеси-но мені гамівні ліки.

Клов. Ще не час. (Пауза). Ти ж допіру приймав тонізуюче, хіба одразу так можна, воно ж не подіє.

Гамм. Зранку тебе збуджують, а надвечір заспокоюють. Чи навпаки? (Пауза). Лікар той, стариган, вже помер, звичайно?

Клов. То хіба ж він такий вже старий?

Гамм. Так помер він чи ні?

Клов. Звичайно. (Пауза). І ти мене про це питаєш?

Пауза.

Гамм. Покатай мене трохи.

Клов стає за фотелем і помалу штовхає його вперед. Не так швидко!

Клов штовхає далі.

А тепер довкола світу!

Клов штовхає далі.

Попід стінками. А тепер розвертайся й до центру.

Клов штовхає далі.

Я ж посередині, у самому центрі був, правда? Клов. Правда.

Гамм. От якби мати справжній фотель на колесах. На великих таких. Од велосипеда. (Пауза). Ти ж попід стінкою мене везеш? Клов. Попід стінкою.

Гамм (тягнеться рукою, хоче намацати стіну). Неправда! Навіщо ти брешеш мені!

Клов (штовхає фотель упритул до стіни). Та ось вона. Гамм. Стій!

Клов ставить фотель біля задньої стіни.

(Обмацує стіну. Пауза). Це — стара стіна! (Пауза). А по той бік... інше пекло. (Пауза. Різко). Ближче! Ближче! Впритул! Клов. Забери руку.

Гамм забирає руку.

(Штовхає крісло під саму стіну). Отуто.

Гамм нахиляється до стіни, припадає до неї вухом.

Гамм. Чуєш? (Простукує стіну в різних місцях. Пауза). Чуєш? Цегла порожня всередині. (Стукає ще раз). Вся геть порожня! (Пауза. Розпрямляється. Різко). Ну годі! Вертаймося.

Клов. Ми ж не все коло проїхали.

Гамм. Вези мене назад, на моє місце.

Клов штовхає фотель на середину кону, зупиняється.

Це воно?

Клов. Так, ось воно, твоє місце. Гамм. Якраз посередині? Клов. Зараз поміряю. Гамм. Приблизно! Приблизно! Клов (трохи пересуває фотель). Воно. Гамм. Я приблизно посередині? Клов. Начебто.

Гамм. Начебто! Ти зроби так, щоб якраз посередині! Клов. Зараз піду по рулетку. Гамм. На око! На око!

Клов трохи пересуває фотель.

Щоб на самому центрі. Клов. Оце воно!

Пауза.

Гамм. А може, трохи правіше взяти?

Клов пересуває фотель. Пауза. А тепер, може, трохи лівіше?

Клов пересуває фотель. Пауза.

Може, трохи назад?

Клов пересуває фотель. Пауза. Ні, таки трохи вперед.

Клов пересуває фотель. Пауза. Не стій там, поза моєю спиною, знаєш, як лячно від того.

Клов повертається на своє місце, поруч із фотелем. Клов. Убити б його, тоді можна й собі помирати спокійно.

Пауза.

Гамм. Яка там погода? Клов. Як завжди. Гамм. А ти подивися на землю. Клов. Дивився вже.

Гамм. У телескоп?

Клов. Навіщо мені телескоп?

Гамм. Подивися у телескоп.

Клов. Піду принесу його. (Виходить).

Гамм. Не треба нам телескопа!

Заходить Клов з телескопом.

Клов. А ось і я, приніс. (Іде до правого вікна, дивиться на нього). Без драбини — ніяк.

Гамм. Чому це? Ти що, всох?

Клов виходить разом з телескопом.

Не люблю я цього, ох, не люблю.

Клов заходить з драбиною, але без телескопа.

Клов. Я драбину приніс. (Він встановлює драбину під правим вікном, сходить на не)', усвідомлює, що забув телескоп, спускається). Без телескопа — ніяк. (Йде до дверей).

Гамм (розлючено). Але ж у тебе є телескоп!

Клов (зупиняється, розлючено). Немає в мене телескопа, нема! (Виходить).

Гамм. Ет, халепа!

Заходить Клов з телескопом, йде до драбини.

Клов. Так воно веселіше. (Він піднімається по драбині, здіймає телескоп, дивиться назовні, випускає телескоп із рук, телескоп падає. Пауза). Це я навмисне. (Спускається долі, піднімає телескоп, оглядає його, спрямовує на глядачів). Бачу... юрба шаленіє. (Пауза). На те він і телескоп, щоб збільшувати. (Він опускає телескоп, обертається до Гамма). Що, не смішно?

Гамм (подумавши). Мені? Не смішно.

Клов (подумавши). Мені теж. (Піднімається на верхній щабель, дивиться у телескоп назовні). Подивимося... (Дивиться, пересуваючи

телескоп). Нічого... (дивиться) нічого... (дивиться) і нічого. (Опускає телескоп, обертається до Г амма). Ну? Заспокоївся?

Гамм. Ніщо не рухається. Ніде...

Клов. Нічо...

Гамм (гнівно). Чого ти встряєш! (Нормальним голосом). Все таке... все таке... все таке яке? (Гнівно). Яке воно все?

Клов. Яке? Так, щоб одним словом? Тебе це цікавить? Хвилиночку. (Дивиться в телескоп назовні, опускає його, повертається до Г амма). Капут. (Пауза). Ну? Задоволений?

Гамм. Подивися на море.

Клов. І там те саме.

Гамм. Подивися на океан!

Клов спускається з драбини, робить кілька кроків у бік лівого вікна, повертається До драбини, бере ТТ і встановлює під лівим вікном, сходить на неї, дивиться в телескоп назовні, довго не зводить погляду. Здригається, опускає телескоп, оглядає його,

знову дивиться назовні.

Клов. Ще зроду такого не бачив!

Гамм (занепокоєно). Що таке? Вітрила? Плавець? Дим?

Клов (усе ще дивиться). Маяк під водою вже.

Гамм (з полегкістю). Ет! Він давно вже там.

Клов (дивиться). Але частина ще лишалася.

Гамм. Підвалини.

Клов (дивиться). Так.

Гамм. А зараз?

Клов (дивиться). Ніц не лишилося.

Гамм. І чайок немає?

Клов (дивиться). Чайок!

Гамм. А обрій? Що там на обрії?

Клов (опускає телескоп, обертається до Гамма, розпачливо). Ну що тобі треба побачити на тому обрії?

Пауза.

Гамм. А хвилі, як там хвилі?

Клов. Хвилі? (Спрямовує телескоп на хвилі.) Свинцеві.

Гамм. А сонце?

Клов (дивиться). Немає.

Гамм. Але ж воно саме повинно заходити. Пошукай там як слід.

Клов (пошукавши). Дідька лисого воно заходить.

Гамм. Значить, ніч уже?

Клов (дивиться). Ні.

Г а м м. Ну то що ж тоді?

Клов (дивиться). Сіре все. (Опускає телескоп, обертається до Гамма, голосніше). Сіре! (Пауза. Ще голосніше). Ссірре!

Він спускається з драбини, підходить до Гамма з-поза спини, шепоче йому на вухо.

Гамм (здригається). Сіре! Ти сказав: сіре? Клов. Світло-чорне. Від краю до краю.

Г а м м. Ну це ти загнув. (Пауза). Не стій там, мене аж тіпає з переляку.

Клов стає на своє місце поруч із фотелем.

Клов. Навіщо ми день у день ламаємо цю комедію? Гамм. Порядок такий. Звідки я знаю. (Пауза). Цієї ночі я бачив, що там у мене в грудях. Якась велика рана. Клов. Так то ж твоє серце.

Гамм. Ні, воно було живе. (Пауза. Схвильовано). Клов! Клов. Я тут.

Гамм. Що воно робиться?

Клов. Щось відбувається так, як і має бути.

Пауза.

Гамм. Клов!

Клов (роздратовано). Що тобі знову не так?

Гамм. А може, ми якось потроху... вже щось... означаємо?

Клов. Означаємо? Ми — і щось означаємо! (Смішок). Отакої!

Гамм. От дивися. (Пауза). Припустімо, якась розумна істота повернулася на Землю і пильно за нами стежить, вивчає. Що вона може про нас подумати, до яких дійти висновків? (Голосом розумної істоти). Ну добре, тепер я все бачу, так, тепер мені ясно, що вони роблять!

Клов здригається, випускає з рук телескоп, починає обіруч скребти низ живота.

Нормальним голосом.

Та навіть якщо й не заходити так далеко, то ми самі... (натхненно)... самі ми... вряди-годи... (З завзяттям). Подумати тільки, що, може, все це і недарма, ой, недарма!

Клов (занепокоєно чухається). Я блоху спіймав!

Гамм. Блоху! А хіба ще є блохи?

Клов (чухається). Якщо це, звичайно, не воша.

Гамм (дуже схвильовано). Але ж людство могло б відродитися і з подібної крихітної істоти! Спіймай її, ради всього святого!

Клов. Піду порошок принесу, (виходить).

Гамм. Блоха! Який жах! Що за день!

Заходить Клов із засобом проти бліх.

Клов. Ось воно, не втечуть тепер. Гамм. Сипони на неї, щоб знала!

Клов розстібає штани, піднімає сорочку і сипле порошок собі на живіт. Нахиляє голову, оглядає живіт, чекає, знову рясно сипле порошок, нахиляється, дивиться, що

з того вийшло, чекає.

Клов. Падло! Гамм. Поцілив?

Клов. Здається. (Він кидає засіб на підлогу, застібається). Начебто накрилася.

Гамм. Накрилася! А може, вона тільки прикрилася і чатує на слушну мить?

Клов. А що, "накрилася" —так не можна казати?

Гамм. Чому це не можна? Просто якщо не накрилася, то вона ще нас десять разів ґвалтуватиме.

Пауза.

Клов. До вітру хочеш? Гамм. Я вже.

Клов. От і чудово, от і добре.

Пауза.

Гамм (з піднесенням). Слухай, давай отак вдвох подамося на південь! До моря! Ти нам пліт побудуєш. І понесе нас за водою далеко-далеко, до інших... ссавців!

Клов. Боронь боже.

Гамм. Тоді я сам, один попливу! Негайно берися, майструй мені , пліт. Завтра я буду вже бозна-де.

Клов (поспішає до дверей). Я вже розпочинаю. Гамм. Чекай!

Клов зупиняється.

А чи не буде там, як ти гадаєш, акул?

Клов. Акул? Не знаю. Якщо вже вони там є, то обов'язково будуть. (Іде до дверей).

Гамм. Чекай!

Клов зупиняється.

А чи не час вже мені приймати гамівні ліки? Клов (розлючено). Ні! (Іде до дверей). Гамм. Чекай!

Клов зупиняється.

Як там твої очі? Клов. Погано. Гамм. Але ж ти бачиш. Клов. Більш-менш. Гамм. А ноги? Клов. Погано. Гамм. Але ж ти ходиш. Клов. Так, туди-сюди.

Гамм. По моєму будинку. (Пауза. Пророчим тоном, натхненно). Одної гарної днини ти осліпнеш. Як оце й я. І сидітимеш собі, маленька цяточка

серед безмежної, чорної порожнечі, довіку. Як оце й я. (Пауза). Одної гарної днини ти собі скажеш: стомився я, сяду-но я,— підеш і сядеш. Потім ти скажеш: хочу їсти, осьо я встану і розживуся на харчі. Але ти не встанеш і не дістанеш собі їжі. Потім ти скажеш: навіщо було сідати, але позаяк я вже сів, то посиджу ще хвильку, а тоді вже підведуся й подбаю про їжу. Але ти не станеш підводитися і дбати про їжу. (Пауза). Ти трохи подивишся на стіну і скажеш собі: заплющу-но я очі, то й покуняю трошки, а далі легше буде. Словом, заплющиш ти очі. А коли ти піднімеш повіки, то стіни вже не буде. (Пауза). Довкола тебе зяятиме безмежна порожнеча, навіть якщо воскреснуть усі, хто колись жив і помер, все 'дно їм не вдасться заповнити тієї прірви. А ти будеш немов билинка посеред степу. (Пауза). Так, одної гарної днини ти зрозумієш, що воно і до чого, ти будеш такий само, як оце й я, тільки поруч з тобою не буде нікого, бо тобі зовсім не буде кого жаліти, і не залишиться жодної живої душі, яку можна було б пожаліти.

Пауза.

Клов. Не обов'язково. (Пауза). І потім, ти дещо забув. Гамм. Ну?

К л о в. Я ж не можу сісти.

Гамм (нетерпляче). Ну то ляжеш, теж мені цяця! Або станеш наввипинки і заклякнеш, як оце зараз. Одної гарної днини ти скажеш собі: я стомився, я більше не рухатимуся. А та постава чи інша — яке це має значення!

Пауза.

Клов. Тобто ви всі хочете, щоб я пішов від вас геть?

Гамм. Аякже.

К л о в. Ну то я піду собі.

Гамм. Не можеш ти нас залишити.

Клов. Значить, не залишу.

Пауза.

Гамм. Можеш хіба що прикінчити нас. (Пауза). Поклянися, що докінчиш мене, і я розкажу тобі, як дістатися до буфетних шухляд. Клов. Не можу я тебе докінчити. Гамм. Значить, не докінчиш.

Пауза.

К л о в. То я піду, там работа в мене стоїть. Гамм. А пам'ятаєш, як ти тут опинився? Клов. Ні. Ти ж сам казав, що я тоді був замалий. Гамм. А батька свого пам'ятаєш?

Клов (знуджено). Відповідь ідентична. (Пауза). Ці запитання я вже від тебе мільйони разів чую.

Г а м м. А я люблю старі питання. (Палко). О, ці старі запитання, старі відповіді, що може бути краще за них! (Пауза). Я був тобі за батька.

Клов. Так. (Він пильно дивиться на Гамма). Я звик мати тебе за батька.

Гамм. А мій дім був тобі за домівку.

Клов. Так. (Озирається спроквола). Я звик мати його за домівку.

Г а м м (з погордою). Якби не я (показує на себе), ти не мав би батька. Якби не Гамм (обводить рукою довколо себе), ти не мав би де жити.

Пауза.

Клов. Піду я від тебе. Гамм. А ти ніколи не думав?.. Клов. Ніколи.

Гамм. Що ми сидимо у ямі. (Пауза). Але за горами. Га? А гори ще й досі зелені. Ге? (Пауза). Флора! Помона! (Пауза. У нестямі). Церера! (Пауза). Може, тобі й не треба іти так далеко.

К л о в. А я й не можу ходити далеко. (Пауза). Піду я.

Гамм. Собачку мого ти вже підготував?

Клов. Без лапи він.

Гамм. М'якенький він?

Клов. На пуделя схожий.

Гамм. Піди принеси його.

Клов. Без лапи він.

Гамм. Піди принеси!

Клов виходить.

Так, продовжимо.

Він дістає носовик і, не розгортаючи його, витирає обличчя. Відтак знову кладе носовик до кишені. Заходить Клов, несе чорного іграшкового цуцика, тримаючи

його за одну з трьох лап.

Клов. Ось твоТ собаки. (Подає іграшку Гамму, який саджає її собі на коліна, погладжує й пестить). Гамм. Він у нас біленький, правда? Клов. Майже.

Гамм. Що значить "майже"? Він або білий або не білий! Клов. Не білий він.

Пауза.

Гамм. Кобель? Сучка?

Клов (роздратовано). Я ще ТТ не закінчив. А це діло в останню чергу робиться.

Пауза.

Гамм. І бантика ти йому не пов'язав.

Клов (сердито). Але кажу ж тобі — я ще його не закінчив. Спочатку треба зробити собаку, а потім уже чіпляти бантики!

Пауза.

Гамм. А стояти він може? Клов. Звідки я знаю.

Гамм. Ану постав. (Він передає Клову іграшку, той ставить її на землю). Ну?

Клов. Чекай. (Сідає навпочіпки, намагається поставити собаку на три лапи так, щоби той не падав).

Собака завалюється на один бік.

Гамм. Ну, що там? Клов. Стоїть.

Гамм (тягнеться рукою, хоче намацати собаку). Де? Де він?

Клов встановлює іграшку, притримує її.

Клов. Ось він. (Бере Гамма за руку, підносить її до собачої голови).

Гамм (не відпускає руку з голови). Як він? Що? Дивиться на мене?

Клов. Дивиться.

Гамм (з гордістю). Так, наче просить, щоб я його вигуляв? Клов. Може, й так.

Гамм (як і раніше). А може, він кісточку просить? (Забирає руку). Так і залиш його, нехай стоїть і благає.

Клов підводиться. Собака падає на бік.

Клов. Піду я.

Гамм. Ну як, були ще в тебе видіння? Клов. Менше, ніж раніше.

Гамм. Як там у матінки Пегг, все ще світиться?

Клов. Світиться! Ну от у кого, як і з якої це речі може лишитися світло?

Гамм. То, виходить, у неї все згасло?

Клов. Звичайно, згасло! Якщо не світить, то, значить, згасло. Гамм. Ні, я про матінку Пегг питаю.

К л о в. Ну певна річ, що згасло! Що це на тебе найшло сьогодні? Гамм. Я йду своїм ходом. (Пауза). Поховали її? Клов. Поховали! І хто б це її мав ховати? Гамм. Ти.

К л о в. Я? Оце мені нема чого робити, як тільки людей ховати! Гамм. Але ж мене ти поховаєш. Клов. Та не збираюся я ховати тебе!

Пауза.

Гамм. А гарна ж була колись і смачна, мов цукерочка. Та ще й покуштувати давала.

Клов. Ми також колись були гарними — та коли це було. Зараз немає таких, щоб колись та не були гарними.

Пауза.

Гамм. Піди принеси мені гак.

Клов іде до дверей, зупиняється.

Клов. Зроби те, зроби се, а я все виконую. І ніколи не відмовляюся. От чому це?

Гамм. Бо не можеш інакше. Клов. От скоро нічого не робитиму. Г а м м. Бо не зможеш більше.

Клов виходить.

Ну що за люди, доки їм не розжуєш — нічого не розуміють.

Заходить Клов, несе в руці гак.

Клов. Ось тобі гак. Застроми його собі. (Подає Гамму гак, і той, відштовхуючись ним од підлоги, з різних боків, силкується зрушити фотель з місця).

Гамм. Ну як, просуваюся я?

Клов. Ні.

Гамм жбурляє гак на підлогу.

Гамм. Піди принеси-но мені маслянку. Клов. Навіщо вона тобі? Гамм. Щоб колеса змастити. Клов. Я їх учора мастив.

Гамм. Учора! Хіба воно щось означає? Вчора!

Клов (сердито). "Вчора" означає один із тих клятих днів, якраз між двома іншими, не менш паскудними дняхами. Я вживаю такі слова, яких ти ж мене сам і навчив. А якщо вони більше нічого не означають, то навчи інших. А ні — то дай помовчати.

Пауза.

Гамм. Знав я колись одного божевільного, який гадав, що кінець світу вже настав. Він був художником. Я його дуже любив. | часто навідував у божевільні. Брав його за руку і підводив до вікна. От дивися, бувало, кажу йому. Бачиш? Як збіжжя хвилюється! Ота-мо! А оно! Вітрильники в море виходять! Боже, яка краса! (Пауза). А він руку висмикне й шусть у свій закуток. І весь тремтить. Скрізь йому попіл ввижався. (Пауза). Вбив собі в голову, що тільки він врятувався. (Пауза). Що не до нього було. (Пауза). І мені здається, що цей випадок не є... не був... таким уже геть винятковим.

Клов. Божевільний? Коли це було?

Гамм. О, бозна-коли. Тебе ще на світі не було.

Клов. Гай-гай, блаженні часи!

Пауза. Гамм знімає шапочку.

Гамм. Я його так любив. (Пауза. Одягає шапочку. Пауза). Він малював картини.

Клов. Яких тільки жахів на світі немає.

Гамм. Та де, зараз їх набагато менше. (Пауза). Клов.

Клов. Так.

Гамм. От як ти гадаєш, чи не занадто довго все це триває? Клов. Авжеж! (Пауза). А що саме? Гамм. Ну... все... це.

Клов. Я так завжди думав. (Пауза). А ти?

Гамм (з глибоким смутком). Що ж, день як день сьогодні. Нічим не гірший за інші.

Клов. Він є, от і добре. (Пауза). І так все життя. Безглуздя та тупість.

Пауза.

Гамм. А я от не можу піти від тебе.

Клов. Знаю. Й піти за мною також не можеш.

Пауза.

Гамм. Якщо ти мене залишиш, як я про це дізнаюся? Клов (жвавішає). А от ти свиснеш, і якщо я не прибіжу, то, значить, я вже тебе залишив.

Пауза.

Гамм. І не прийдеш навіть попрощатися? Клов. Хто ж його зна.

Пауза.

Гамм. А що, як ти там помреш у себе на кухні?

Клов. Що так, що сяк — результат однаковий.

Г а м м. Ну як я тоді дізнаюся, що ти просто помер на кухні?

Клов. Ну... тіло повинно ж колись засмердіти.

Г а м м. Ти вже і так смердиш. Весь цей дім пропахся трупом.

Клов. Весь світ.

Гамм (сердито). Ну й дідько з ним, із ним світом! (Пауза). Придумай що-небудь. Клов. Що саме?

Гамм. Ну, хід якийсь несподіваний. (Пауза. Сердито). Якусь комбінацію!

Клов. Що ж, спробую. (Починає ходити взад-уперед, втупившись у підлогу, заклавши руки за спину. Зупиняється). Боже, як ноги болять, це ж треба! Ще трохи, і я зовсім не зможу думати.

Гамм. І піти від мене не зможеш.

Клов знову ходить.

Що ти там робиш?

Клов. Комбінацію обмізковую. (Ходить узад-вперед). Ага! (Зупиняється).

Гамм. Теж мені розумака! (Пауза). Ну?

Клов. Почекай. (Зосереджується. Не дуже переконливо). Так... (Пауза. Більш переконливо). Так. (Підводить голову). Знайшов! Я заведу будильник.

Пауза.

Г а м м. Я сьогодні, мабуть, не в кращій формі, але, чесно кажучи...

Клов. Ти мені свищеш. Я не приходжу. Будильник дзвонить. Я — далеко. Він не дзвонить. Я помер.

Пауза.

Гамм. А він працює? (Пауза. Роздратовано). Будильник твій працює?

Клов. А чому б йому не працювати? Гамм. Від перевтоми.

Клов. Але ж він майже ніколи не працював. Гамм (сердито). Ну тоді від недовтоми! Клов. Піду подивлюся. (Виходить).

Гамм дістає носовик, не розгортаючи його, витирає обличчя, знову кладе до кишені. За лаштунками дзеленчить будильник. З'являється К л о в з будильником. Підносить його до Гаммового вуха, вмикає дзвінок. Вони слухають, доки будильник не додзве-

нить до кінця. Пауза.

Мертвий, і той прокинеться. Чув? Гамм. Щось не дуже. Клов. А кінець який!

Гамм. Мені середина більше подобається. (Пауза). Чи не час мені гамівні ліки приймати?

Клов. Ні. (Йде до дверей, повертається). Піду я від тебе.

Гамм. На часі мені вже історію розповідати. Хочеш послухати мою історію?

К л о в. Ні.

Гамм. Спитай мого батька, чи слухатиме він мою історію.

Клов іде до баків, здіймає кришку того з них, де сидить Нагг, перехиляється, зазирає всередину. Пауза. Він розпрямляється.

Клов. Він спить. Гамм. То збуди його.

Клов нахиляється, заводить будильник і будить ним Нагга. Той щось бурмоче.

Клов розпрямляється.

Клов. Він не хоче слухати твоєї історії. Гамм. А я йому цукерку дам.

Клов нахиляється. Нагг щось бурмоче. Клов розпрямляється.

Клов. Він драже хоче. Гамм. Буде в нього драже.

Клов нахиляється. Знову чути якесь бурмотання. Клов розпрямляється.

Клов. Він згоден, (/де до дверей).

З'являється рука Нагга, яка хапається за край бака. Відтак — голова.

(Клов підійшов до дверей, але повертається). Ти віриш у потойбічне життя?

Гамм. А я все життя там прожив.

Клов виходить і зачиняє за собою двері.

Ага! Мовчиш? Щоб знав! Нагг. Я тебе слухаю.

Гамм. Мерзотнику! Нащо ти мене породив? Нагг. Звідки ж я знав. Гамм. Що? Чого ти не знав?

Нагг. Що це будеш саме ти. (Пауза). Ти ж даси мені цукерочку?

Гамм. Після того, як ти все прослухаєш.

Нагг. Поклянися.

Гамм. Клянуся.

Нагг. Чим?

Гамм. Честю.

Пауза. Вони регочуть.

Нагг. Дві цукерочки? Гамм. Одну.

Нагг. Одну для мене і одненьку для...

Гамм. Одну. І замовкни! (Пауза). На чому я зупинився? (Пауза. Похмуро). Це — кінець, ми дійшли до кінця. (Пауза). Ще трохи — і кінець. (Пауза). І ніхто ніякого голосу не почує. (Пауза). Щось в голові мені крапає й крапає од самого народження.

Нагг намагається стримати свій веселий сміх.

І все в одну точку. (Пауза). Судина кровоносна, мабуть, розірвалася. (Пауза). Якась маленька артерія. (Пауза. Жвавіше). Ну, годі про це. Так на чому я зупинився? (Пауза. Тоном оповідача). І от він плазом, то на череві, то рачки, все сунув і сунув до мене. Блідий, геть виснажений і, здавалося... (Пауза. Звичним голосом). Ні, я вже про це розповідав. (Пауза. Тоном оповідача). Запала довга мовчанка. (Звичним голосом). Чудова фраза! (Тоном оповідача). Не змигнувши оком, я набив люльку — пінкову люльку, запалив ЇТ... ну, скажі-мо, шведським сірником, затягнувся кілька разів. А-а-а! (Пауза). Ну, то я вас слухаю. (Пауза). Того дня, пам'ятаю, було надзвичайно холодно. Термометр показував нуль. Але позаяк то був свят-вечір, то

О цьому не було нічого... нічого надзвичайного. Зима як зима, все як

І мусить бути. (Пауза). Ну то яка ж лиха година вас сюди занесла? Він підвів на мене своє зарюмсане і аж чорне від бруду обличчя. (Пауза. Звичним голосом). І це згодиться. (Тоном оповідача). Не дивіться на мене так, о, не дивіться! Він опустив очі і щось замугикав, не інакше, як вибачення просив. (Пауза). Але я дуже заклопотаний, то те, то се, ви ж розумієте —свято. (Пауза. З притиском). І все ж поясніть мені, чим зумовлене подібне втручання? (Пауза). Того дня, пам'ятаю, сяяло яскраве сонце. Геліометр показував п'ятдесят. Але воно вже, сонце, заходило за... словом, туди, де мерці. (Звичним голосом). Як сказано, ге?

(Голосом оповідача). Ну то, власне, викладайте ваше прохання, чи пак заяву, бо я маю безліч нагальних справ. (Звичним голосом). Який стиль! Так от. (Тоном оповідача). І тут він нарешті зважився. Йдеться про мою дитину, сказав він. Воно ще таке маленьке, гай-гай, от що прикро. Хлопчик, сказав він так, наче стать дитини щось могла змінити. Звідки він? Із якоїсь глухої закутини. Він вказав назву. Півдня добирався верхи, якщо не більше. Тобто ви стверджуєте, ніби там іще хтось мешкає? Ні, ні, боронь боже, ні душі, крім нього та дитини, якщо це не витвір його фантазії. Але гаразд. Я поцікавився умовами життя у Кові, по той бік затоки. Повне знелюднення. Добре. І ви гадаєте, що я повірю, ніби ви оце взяли й залишили свою маленьку, нехай голодну, але ще живу, дитину напризволяще? Ну це вже даруйте... (Пауза). Того дня, пам'ятаю, дув скажений вітер. Анемоскоп показував сто. Вітрюган виривав із землі мертві смереки й жбурляв їх у далечінь. (Звичним голосом). Тут трошки слабкувато. (Тоном оповідача). Ну добре, кажіть, чого вам від мене треба, бо я маю йти прикрашати ялинку. (Пауза). Так от я нарешті збагнув, що він просить, аби я йому дав хліба для його дитини. Хліба! Тобто типовий жебрак. Хліба? Але ж я не маю хліба. Я такого не їм. Гаразд. Тоді, може, трохи зерна? (Пауза. Звичним голосом). Оце гарний пасаж. (Тоном оповідача). Що ж, зерно в мене є, у коморах. Але поверніть своїм розумом, зважте. Даю я вам певну кількість зерна, кілограм чи там півтора, ви його приносите своїй дитині і варите їй — якщо вона ще не померла — горнятко смачної кашки.

Нагг пожвавлюється.

Ні, півтора горнятка смачної, поживної кашки. Це добре. Припустимо, в нього на щічках знову заграє рум'янець. А далі як? (Пауза). Тут мені терпець урвався. Ви поверніть своїм розумом, поверніть, ви ж не на небі, а на землі живете, хіба ж тут чим можна зарадити! (Пауза). Того дня, пам'ятаю, була виняткова посуха. Гідрометр показував

нуль. Для мого ревматизму сприятливішої години годі й шукати. (Пауза. Пристрасно). Ну на що ви, взагалі, сподіваєтесь? Що навесні земля знову прокинеться? Що моря й річки знову наповняться рибою?

Що з неба знову посиплеться манна прямо в роти таким йолопам, як оце ви? (Пауза). Але зрештою я заспокоївся, опанував себе і запитав, скільки часу він добирався до мене. Три доби. А в якому стані він залишив дитину? Дитина міцно спала. (З притиском). Але яким, яким саме сном? (Пауза). Коротше кажучи, я йому запропонував піти до мене на службу. Він мене чимось зворушив. Крім того, мені вже тоді здавалося, що надовго мене не вистачить. (Сміється. Пауза). Ну? (Пауза). То як? (Пауза). А якщо самі не будете наражатися на небезпеку, то зможете вмерти своєю смертю, тихо й спокійно. (Пауза). Ну то як? (Пауза). І от нарешті він запитав, чи не зможу я взяти й дитину його, якщо вона ще не померла. (Пауза). О, я чекав на цю мить. (Пауза). Чи зможу я взяти його дитину. (Пауза). Я все ще бачу його: стоїть навколішки, долонями припав до землі, прикипів до мене своїми шаленими очиськами — попри все, що я допіру йому втовкмачував. (Пауза. Звичним голосом). Годі на сьогодні. (Пауза). Тут іще небагато розповідати лишилося. (Пауза). Якщо я нових дійових осіб не введу. (Пауза). Але ж де їх дістати? (Пауза). Де їх шукати? (Пауза. Він свистить).

З'являється Клов.

Помолимося Господу. Н а г г. А цукеркуі Клов. Там на кухні — пацюк. Гамм. Пацюк! Так вони ще не перевелися? Клов. На кухні я бачив одного. Гамм. І ти його не знищив? Клов. Частково. Ти ж нам завадив. Гамм. А він не втече? Клов. Ні.

Гамм. Потім доб'єш його. А зараз помолимося Господу.

Клов. Знову?

Н а г г. А цукерку мені!

Гамм. Спершу Господу! (Пауза). Всі готові? Клов (покірно). Починай вже. Гамм (до Harra). А ти?

Н а г г (стискає руки, заплющує очі, скоромовкою). Отче наш, що єси на небесах...

Гамм. Цить! І мовчки! Ну що за манери! Гайда.

Всі прибирають молитовні постави. Мовчанка. Першим знічується Гамм. Ну як?

Клов (розплющує очі). А ніяк! А тобі він щось відповів?

Гамм. Анітелень! (До Harra). А тобі?

Н а г г. Чекай. (Пауза. Розплющує очі). Нічичирк!

Гамм. От паскуда! Та його просто немає!

Клов. Поки що ні.

Нагг. А цукеркуі

Гамм. Нема в мене більше цукерок.

Пауза.

Нагг. Що ж, усе воно, як і має бути між батьком і сином. Якби не я тебе породив, то хтось інший. Але це ні з кого не знімає його провини. (Пауза). Взяти хоча б рахат-лукум, якого вже немає. Всі ми знаємо, що я нічого в світі так не люблю, як рахат-лукум. І колись, як плату за певну послугу, я в тебе попрохаю дати мені трохи рахат-лукуму, і ти мені його пообіцяєш. Аякже, треба йти в ногу з часом. (Пауза). А кого ти гукав, коли був зовсім маленький, прокидався в темряві й плакав? Матір? Ні. Мене. Ми тобі не заважали плакати. А тоді переносили де подалі, щоб ти не заважав нам спати. (Пауза). Я спав міцним королівським сном, а ти

будив мене, щоб тільки було кому тебе слухати. От хіба була в тому якась потреба? Щоб я тебе слухав? Та я, чесно кажучи, і не слухав тебе. (Пауза). Але прийде колись, сподіваюся, такий день, коли тобі конче потрібно буде, щоб я тебе вислухав і щоб у відповідь ти почув мій голос, будь-який голос. (Пауза). Так, я сподіваюся, що доживу до того дня і почую, як ти гукаєш мене, мов маленький хлопчик, як і тоді, коли ти ще був дитинчам, а я був твоєю єдиною надією. (Пауза. Нагг стукає по иришці бака, в якому сидить Нелл. Пауза). Нелл! (Пауза. Він б'є ще дужче). Нелл!

Пауза. Нагг ховається у свій бак, закриває за собою кришку. Пауза.

Гамм. Концерт закінчено. (Простягає руку, намагається намацати собачку). І собачка зник.

Клов. Це не справжній собачка, він не вміє ходити. Гамм (мацає рукою довкола себе). Його тут немає. Клов. Він ліг спати. Гамм. Дай-но його сюди.

Клов піднімає собаку, подає його Гамму.

(Той не випускає його з рук. Пауза. Раптом жбурляє геть). Фу, брудний який!

Клов заходиться піднімати все, що розкидано по підлозі.

Що ти там робиш?

Клов. Та порядкую ж. (Підводиться. З завзяттям). Повикидаю геть увесь мотлох! (Збирає речі).

Гамм. Порядкує він!

Клов (підводиться). Я люблю, щоб скрізь лад був. Маю одну мрію. Щоб по всьому світу кожна річ мовчки і непорушно перебувала на своєму остаточному місці, під остаточним пилом. (Збирає далі речі).

Гамм (роздратовано). Ну що це ти там виробляєш? Клов (розпрямляється, спокійно). Намагаюся дати всьому цьому хоч якийсь лад.

Гамм. Та кинь ти це діло.

Клов кидає на підлогу всі речі, які він щойно підняв.

Клов. Тут чи там, яка різниця. (Йде до дверей). Гамм (занепокоєно). Що там у тебе з ногами? Клов. З ногами?

Гамм. Гупаєш так, що земля здригається. Клов. Я мусив черевики взути. Гамм. А капці що, муляли?

Пауза.

Клов. Піду я від тебе. Гамм. Ні!

Клов. А що мені тут робити?

Гамм. Відповідати мені, самому про щось питати. (Пауза). Я вже придумав, про що буде далі моя історія. (Пауза). Багато всякого понапридумував. (Пауза). От запитай мене, на чому я зупинився.

Клов. Слухай, до речі, як там твоя історія? Гамм (вельми здивовано). Яка історія? Клов. Та, яку ти собі розповідаєш усе життя. Гамм. Тобто мій роман? Клов. Він самий.

Пауза.

Гамм (гнівно). Ну, далі, чого ти замовк, питай далі!

Клов. Ти, сподіваюся, вже багато чого там понапридумував.

Гамм (скромно). Ну, не те щоб багато, звичайно. (Зітхає). Трапляються, знаєте, такі дні, як сьогодні, приміром, коли, ви розумієте, ну не йде, і квит! (Пауза). Мушу сидіти й чекати, доки не прийде натхнення. (Пауза). І силою тут нічого не зарадиш, о ні, тільки шкоди наробиш. (Пауза). Але дещо я, попри все те, придумав. (Пауза). Вправність, вона як-не-як залишається. (Пауза. З притиском). Дещо, повторюю, я все ж придумав.

Клов (з захватом). Це ж треба! Взяти і попри все щось придумати!

Гамм (скромно). Ну, чесно кажучи, не так щоб дуже, але разом з тим це краще, ніж зовсім нічого.

Клов. Краще, ніж зовсім нічого! Я в захваті! Гамм. Я тобі все розкажу. От він повзе на череві... Клов. Хто?

Гамм. Що значить "хто"? Клов. Хто "він"? Гамм. Як хто? Той, інший. Клов. А, той! Я трохи сумнівався.

Гамм. Повзе на череві й ридма ридає, просить хліба для своєї дитини. Йому пропонують посаду садівника. Але перш ніж...

Клов регоче.

Що тут такого смішного?

Клов. Посаду садівника! Гамм. І це тебе насмішило? Клов. А чом би й ні?

Гамм. А може, те, що він хліба просить? Клов. Або ця дитина.

Пауза.

Гамм. Так, ситуація й справді дотепна. Може, давай гуртом посміємося од щирого серця?

Клов (подумавши). Я сьогодні вже більше од щирого серця не можу.

Гамм (подумавши). Я теж не можу. (Пауза). Так от я продовжую. Перш ніж подякувати і прийняти мою пропозицію, він питає, чи не можна було б йому ще й сина узяти з собою.

Клов. А скільки йому років?

Гамм. Майже немовля.

Клов. По деревах міг би лазити.

Гамм. Дрібної роботи вистачило б.

Клов. А тоді він підріс би.

Гамм. Не виключено.

Пауза.

Клов. Ну далі, чого ти замовк, кажи далі! Гамм. Оце і все.

Пауза.

Клов. А що буде потім, знаєш?

Гамм. Більш-менш.

Клов. Але ж кінець ще не скоро?

Гамм. Боюся, що скоро.

Клов. А ти ще одну історію вигадай.

Гамм. Ой, не знаю. (Пауза). Я вже, ти знаєш, вичерпався. (Пауза). Це ж, розумієш, тривале творче зусилля. (Пауза). От якби дотягнути до моря! І зробити б подушку з піску, а приплив би не забарився.

Клов. Припливів більше немає.

Пауза.

Гамм. Піди подивися, може, вона померла.

Клов підходить до бака, в якому сидить Нелл, знімає кришку, зазирає всередину.

Пауза.

Клов. Схоже, що так. (Опускає кришку, розпрямляється).

Гамм знімає шапочку. Пауза. Він надягає шапочку.

Гамм (його рука все ще на шапочці). А Нагг?

Клов піднімає кришку бака, в якому сидить Нагг, зазирає всередину. Пауза.

Клов. Схоже, що ні. (Закриває кришку, розпрямляється).

Гамм (забирає руку з шапочки). Що він там робить?

Клов піднімає кришку бака, в якому сидить Нагг, зазирає всередину. Пауза.

Клов. Плаче. (Закриває кришку, розпрямляється). Гамм. Значить, ще живий. (Пауза). Ти колись, хоч на мить якусь, був щасливий?

Клов. Щось не пригадую.

Пауза.

Гамм. Посунь-но мене під вікно.

Клов іде до фотеля. Хочу відчути світло на своєму обличчі.

Клов починає штовхати фотель.

А пам'ятаєш, як ти мене вигулював на самому початку? Ти за фотель тоді тримався так високо, що на кожному кроці міг мене вивалити. (Старечим голосом). Хе-хе, гарненько ми з тобою свого часу погуляли, любо згадати! (Похмуро). А тоді якось призвичаїлися.

Клов встановлює фотель напроти правого вікна.

Приїхали? (Пауза. Гамм відкидає назад голову. Пауза). Світло надворі?

Клов. Та вже ж не поночі.

Гамм (сердито). Я тебе питаю, чи світло надворі! Клов. Так.

Пауза.

Гамм. А штори не запнуті? Клов. Ні.

Пауза.

Гамм. Яке це вікно? Клов. Там земля.

Гамм. Я так і знав. (Сердито). Але ж тут світла немає! До іншого!

Клов штовхає фотель до іншого вікна.

Земля!

Клов зупиняє фотель біля лівого вікна.

(Гамм відкидає назад голову). А от тут світло! (Пауза). Такий собі сонячний промінь. (Пауза). Так? Клов. Ні.

Гамм. Значить, те, що я відчуваю в себе на обличчі, не є промінь сонця? Клов. Ні.

Пауза.

Г а м м. Я дуже білий з лиця, ге? (Пауза. Розлючено). Білий чи ні, я тебе питаю!

Клов. Такий, як і завжди, не більше.

Пауза.

Г а мчм. Відчини-но вікно.

Клов. Навіщо?

Гамм. Хочу послухати море.

Клов. Ти його не почуєш.

Гамм. Навіть якщо ти вікно відчиниш?

Клов. Навіть тоді.

Гамм. Значить, не варто його відчиняти? Клов. Не варто.

Гамм (мало не криком). Ну то відчини!

Клов піднімається по драбині, відчиняє вікно. Пауза.

Відчинив?

Клов. Так.

Пауза.

, Г а м м. Поклянися! Клов. Клянуся.

Пауза.

Гамм. Так от... (Пауза). Воно, мабуть, зараз тихе й спокійне. (Пауза. Зривається на крик). Тихе воно чи ні, я тебе питаю! Клов. Тихе.

Гамм. Це тому, що по ньому більше ніхто не плаває. (Пауза). Чого це ти раптом замовк? (Пауза). Щось негаразд?

Клов. Змерз я. Там м. А який зараз місяць? (Пауза). Зачини-но вікно і вертайся. (Клов зачиняє вікно, злазить з драбини, відвозить фотель на місце, стає позаду, похнюпивши голову). Не стовбич там, бо мені лячно.

(Клов повертається на своє місце поруч із фотелем). Батьку! (Пауза. Голосніше). Батьку! (Пауза). Піди подивися, чув він мене чи ні.

Клов іде до бака, в якому сидить Нагг, піднімає кришку, нахиляється. Чути нерозбірливе бурмотання. Клов розпрямляється.

Клов. Чув.

Гамм. Обидва рази?

Клов нахиляється. Чути нерозбірливе бурмотання. Клов розпрямляється.

Клов. Один.

Гамм. Перший чи другий? Клов нахиляється. Чути нерозбірливе бурмотання. Клов розпрямляється.

Клов. Не знає він.

Гамм. Тоді другий, мабуть.

Клов. Невідомо. (Закриває кришку).

Гамм. Він все ще плаче? Клов. Ні.

Гамм. Ет, бідолашні мерці! (Пауза). Що він там робить? Клов. Смокче своє печиво.

Гамм. Життя триває. (Клов повертається на своє місце поруч із фотелем). Дай мені плед. Дуже холодно. Клов. Пледів більше немає.

Пауза.

Гамм. Поцілуй мене. (Пауза). Що, не хочеш мене цілувати? Клов. Не хочу. Гамм. В чоло.

Клов. Я тебе ніде не хочу цілувати.

Пауза.

Гамм (простягає руку). Ну хоч руку мені подай. (Пауза). І руки не хочеш подати?

Клов. Я взагалі не хочу до тебе торкатися.

Пауза.

Гамм. Подай-но мені собаку. (Клов шукає собаку). Хоча ні, не треба.

Клов. Так давати чи ні?

Гамм. Не треба.

Клов. Тоді я пішов від тебе.

Гамм (похнюпив голову, неуважливо). Так, так.

Клов іде до дверей, обертається.

Клов. Якщо я не вб'ю цього пацюка, то він здохне.

Гамм (так само). Так, так. (Клов виходить. Пауза). А тепер я. (Він дістає свого носовика, розгортає його, тримає перед собою у випростаній руці). Продовжимо. (Пауза). Отак плачеш, плачеш знічев'я, аби тільки не сміятися, а тоді мало-помалу... такий тебе смуток огорне, що тільки тримайся. (Він складає носовик, ховає його до кишені, підводить голову).

І всім Тм я міг би допомогти. (Пауза). Допомогти! (Пауза). Спасти. (Пауза). Спасти! (Пауза). їх там кишіло, як мурашні. (Пауза. Різко). Але ж ворухніть мозком, зважте, ви ж поки що не на небі, а на землі, і на це вже немає ради. (Пауза). Забирайтеся звідси і любіть один одного! Облизуйте один одного! (Пауза. Спокійніше). Все згодиться: як не хліб, то тістечка. (Пауза. Різко). Геть, щоб і очі мої вас не бачили, пийте-гуляйте собі деінде! (Пауза. Тихо). Саме так, саме так! (Пауза). Навіть собаки справжнього і того немає! (Спокійніше). Знаєш же ж, що кожен початок — це є водночас і кінець, і все 'дно продовжуєш. (Пауза). То, може, продовжити мою історію, завершити її й розпочати нову? (Пауза). А може, впасти на підлогу, та й по всьому? (Пробує якось підвестися, але падає на спинку). Заганяти нігті в шпарини, відштовхуватися руками і таким чином повзти вперед? (Пауза). І це вже буде кінець, і

я себе питатиму, як же це так я дійшов до нього, питатиму в себе, як же це... (Вагається)... де це й чому він так забарився. (Пауза). Там я й скнітиму, у старому сховищі, сам на сам із мовчанкою та... (вагається) нерухомістю. А якщо я заклякну й замовкну, тоді усім звукам і рухам теж настане кінець. (Пауза). Я гукну батька, і я гукну... (вагається) сина. Навіть двічі чи тричі, якщо ні за першим, ні за другим разом вони мене не почують. (Пауза). Я скажу собі: він повернеться. (Пауза). Ну, а потім? (Пауза). А потім що? (Пауза). Він не зміг, він занадто далеко подався. (Пауза). А потім? (Пауза. Дуже схвильовано). Фантазії усілякі! Що за мною буцімто стежать! Пацюк! Якісь кроки! Очі! Хтось поза спиною важко дихає, а тоді... (Видихає повітря). А тоді заходитися швидко-швидко виголошувати слова, як самотня дитина, яка удає, ніби їх тут двійко, трійко, щоб тільки лишатися не на самоті, а укупі з кимось і всю ніч гомоніти гуртом. (Пауза). Мить за миттю минає, сиплеться, немов просо в того... (шукає слово) старого грека, і весь вік чекаєш, коли вже нарешті та купа буде завбільшки з життя. (Пауза. Хоче щось додати, але роздумує. Пауза). Швидше б, швидше б! (Свистить. З'являється Клов, у руці в нього будильник, зупиняється поруч із фотелем). Ти ба! І нікуди не подався, і не вмер?

Клов. У душі, в душі.

Гамм. Що саме?

Клов. І перше, і друге.

Гамм. Якби ти подався десь далеко, то вмер би. Клов. І навпаки.

Гамм (згорда). Далеко від мене — скрізь смерть. (Пауза). Як там пацюк?

Клов. Звільнився.

Гамм. Далеко він не втече. (Пауза. Занепокоєно). Що кажеш? Клов. А йому далеко й не треба.

Пауза.

Гамм. Чи не час там мені вже приймати гамівні ліки? Клов. Так.

Гамм. Ага! Нарешті! Давай їх сюди! Хутенько! Клов. Гамівних ліків більше немає.

Пауза.

Гамм (розпачливо). О!.. (Пауза). Немає гамівних ліків! Клов. Немає. Гамівних ліків ти більше ніколи не одержиш.

Пауза.

Г а м м. А ота маленька кругла коробочка. Там же їх повно було!

Клов. Було, але зараз вона порожня. (Пауза. Клов починає ходити по кімнаті. Шукає, де б поставити будильник).

Гамм (тихо). Що ж його робити? (Пауза. Горлає). Що робити? (Клов помічає картину, знімає її, ставить на підлогу зображенням до стіни, а на її місце вішає будильник). Що ти там робиш?

Клов. Закругляюся.

Пауза.

Гамм. Подивися на землю. Клов. Знову?

Гамм. Якщо вже тебе так до неї тягне.

Клов. Тобі горло болить? (Пауза). Може, пігулку хочеш? (Пауза). Ні? (Пауза). Дарма. (Йде, співаючи, до правого вікна, зупиняється перед ним, підводить голову, дивиться).

Гамм. Не співай!

Клов (обертається до Гамма). Що, вже й співати не вільно? Гамм. Не вільно.

Клов. Як же воно тоді має скінчитися?

Г а м м. А ти, значить, хочеш, щоб воно скінчилося?

Клов. Я хочу співати.

Гамм. Цього я тобі не можу завадити.

Пауза. Клов повертається до вікна.

Клов. І де я подів цю драбину? (Роззирається, шукаючи драбину). Ти драбину не бачив? (Знаходить драбину). Так ось же ж вона! (Простує до

лівого вікна). Інколи "я сам собі дивуюся: чи все у мене гаразд з толовою. А потім минається і знов настає повна чіткість і ясність. (Піднімається на драбину, визирає у вікно). Ет, курва! Під водою вся! (Вдивляється). Як же це так? (Тягне голову, прикладає долоні до очей). І дощу не було наче. (Протирає скло, вдивляється. Пауза. Стукає себе по лобі). От дурень! Де ж я дивлюся! (Злазить із драбини, робить кілька кроків у бік правого вікна). Під водою! (Повертається, бере драбину). От дурень! (Тягне драбину до правого вікна). Інколи я сам собі дивуюся: чи все у мене гаразд із клепками. А потім—минається і знов настає повна розумова просвітленість. (Встановлює драбину під правим вікном, злазить на неї, визирає у вікно. Обертається до Гамма). Тебе цікавить щось конкретне? (Пауза). Чи загальна панорама?

Гамм (кволим голосом). Загальна панорама.

Клов. Загальне враження? (Пауза. Повертається до вікна). Що ж, подивимося. (Дивиться).

Гамм. Клов!

Клов (не обертається). М-м-м.

Гамм. А знаєш...

Клов (не обертається). М-м-м.

Гамм. Я ж ніколи там не бував. (Пауза). Клов!

Клов (обертається до Гамма, роздратовано). Ну що таке?

Гамм. Я ж ніколи там не бував.

Клов. Твоє щастя. (Повертається до вікна).

Гамм. Коли треба, я завжди був відсутній. Все відбувалося без мене. Я просто не знаю, що ж, власне, сталося. (Пауза). А ти знаєш, що сталося? (Пауза). Клов!

Клов (обертається до Гамма, роздратовано). Ти хочеш, щоб я дивився на це лайно? Кажи, хочеш чи ні?

Гамм. Дай мені спершу відповідь.

Клов. Яку ще відповідь? Гамм. Ти знаєш, що сталося? Клов. Де? Коли?

Гамм (різко). Коли! Що сталося! Невже не ясно? Я питаю тебе, що сталося!

Клов. Та яка мені в біса різниця? (Повертається до вікна). Гамм. А я от не знаю.

Пауза. Клов обертається до Гамма.

Клов (різко). Ну а коли матінка Пегг прохала в тебе мастила для своєї лампи і ти погнав її під три чорти, ти тоді знав, що відбувається, га? (Пауза). А знаєш, від чого вона померла, матінка Пегг? Від темряви.

Гамм (слабким голосом). Не було в мене того мастила. Клов (різко). Було!

Пауза-

Гамм. Телескоп при тобі? Клов. Ні. І так усе видно. Гамм. Піди принеси його.

Пауза. Клов підводить очі до неба, стискає кулаки, втрачає рівновагу, хапається за драбину, спускається на кілька щаблів, зупиняється.

Клов. Я от ніяк не збагну одного. (Спускається долі, стоїть нерухомо). Чому я завжди тебе слухаюся? Може, ти мені це поясниш?

Гамм. Не знаю... Може, з жалості. Із якоїсь превеликої жалості. (Пауза). Але воно тобі і буде заважко, ой як заважко.

Пауза. Клов ходить узад-вперед по кімнаті, шукає телескоп.

Клов. Набридли мені всі ці наші історії, остогидли. (Шукає). Ти там часом не сидиш на ньому? (Соває крісло, все під ним обдивляється, шукає далі).

Гамм (стривожено). Не залишай мене тут!

Клов ставить фотель на його звичне місце.

(Кволим голосом). Я тепер у самому центрі?

Клов. Мені конче потрібен мікроскоп, щоб знайти цей... (Помічає телескоп). А, дуже вчасно! (Піднімає телескоп, злазить на драбину, спрямовує телескоп назовні).

Гамм. Дай мені собаку.

Клов (не відривається від телескопа). Замовкни. Гамм (голосніше). Дай мені собаку!

Клов випускає з рук телескоп, хапається за голову. Пауза. Збігає з драбини, шукає собаку, знаходить його, піднімає, поспішає до Гамма, б'є його зопалу собакою по

голові.

Клов. Ось тобі твій собака!

Собака летить на підлогу. Пауза.

Гамм. Він мене вдарив.

Клов. Через тебе сказитися можна! Це ж божевілля якесь!

Гамм. Якщо ти вже маєш мене вдарити, то бий молотком. (Пауза). Або гаком, чуєш, загили мене гаком. Не собакою. Гаком. Або молотком.

Клов піднімає собаку, подає його Гамму. Той бере його на руки.

Клов (благально). Давай припинимо гру.

Гамм. Ніколи. (Пауза). Поклади мене у мою домовину.

Клов. Домовин більше немає.

Гамм. О, щоб воно вже скінчилося!

Клов іде до драбини.

(Раптом зривається на крик). Вмить і назавжди!

Клов піднімається на драбину, зупиняється, злазить, шукає телескоп, бачить його, піднімає, знову злазить на драбину, спрямовує телескоп назовні.

Від темряви! А я? А мені хіба хтось колись співчував?

Клов (опускає телескоп, обертається у бік Гамма). Що? (Пауза). Ти це мені?

Гамм (зі злістю). Це я вбік! От йолоп! Що, ніколи не чув, як звертаються не до когось, а "вбік"? (Пауза). Це я готуюся до свого останнього монологу.

К л о в. Я тебе попереджаю. Я розглядатиму всю цю гидоту, але тільки тому, що ти мені наказав. Але це вже востаннє. (Спрямовує телескоп назовні). Подивимося... (Пересуває телескоп). Нічого... нічого... добре... дуже добре... нічого... прекра... (Здригається, опускає телескоп, перевіряє його, дивиться знову). Ай-ай-ай!

Гамм. Знову щось негаразд!

Клов злазить з драбини.

Не побічна комбінація, я сподіваюся?

Клов підсовує драбину до самого вікна, злазить на неї, спрямовує телескоп назовні.

Пауза.

Клов. Ай-ай-ай!

Гамм. Що там? Листок? Квітка? Помі... (позіхає) дор?

Клов (усе ще дивиться). Засунь собі той помідор де подалі! Це не річ, а істота! Жива істота!

Гамм. Ну то знищ її. (Клов злазить з драбини). Істота! (Вагається). Роби, як велить обов'язок! (Клов біжить до дверей). Хоча ні, не варто. (Клов зупиняється). Яка там відстань?

Клов повертається до драбини, злазить на неї, дивиться в телескоп.

Клов. Шістдесят... сорок метрів. Гамм. Наближається? Віддаляється? Клов (все ще дивиться). Не рухається. Гамм. Якої воно статі?

Клов. Яка різниця? (Відчиняє вікно, перехиляється назовні. Пау

за. Повертається всередину, опускає телескоп, обертається до Гамма. Нажахано). Здається, пацан якийсь.

Гамм. Заняття?

Клов. Тобто?

Гамм (роздратовано). Ну що він робить?

Клов (так само). Звідки я знаю, що він робить! Те саме, що й усі пацани. (Спрямовує телескоп назовні. Пауза. Опускає телескоп, обертається до Г амма). Сидить собі на землі, плечима на щось спирається.

Гамм. На відвалений камінь. (Пауза). Не інакше, як твій зір поліпшується. (Пауза). І очима помираючого Мойсея дивиться, певно, на наш дім.

Клов. Ні.

Гамм. На що він тоді дивиться?

Клов (різко). Не знаю, на що! (Дивиться крізь телескоп назовні. Пауза. Опускає телескоп, обертається до Гамма). На свій пупець. Десь приблизно туди. (Пауза). Нащо ти все це випитуєш?

Гамм. А може, він мертвий?

Клов. Піду подивлюся. (Спускається з драбини, відкидає геть телескоп, йде до дверей, зупиняється). Гак треба взяти. (Шукає гак, знаходить, іде до дверей).

Гамм. Не варто.

Клов зупиняється.

Клов. Хіба? Потенційного родича?

Гамм. Якщо він справді існує, то або прийде сюди, або там і вмре. А як не існує, то нащо ж ходити.

Пауза.

Клов. Ти, я бачу, не віриш мені? Думаєш, я все вигадую?

Пауза.

Гамм. Це вже кінець, Клов, ми дійшли до кінця. Ти мені більше не потрібен.

Пауза.

Клов. Тим краще. (Іде до дверей). Гамм. Гак залиш мені.

Клов подає йому гак, йде до дверей, зупиняється, дивиться на будильник, бере його в руки, шукає, де б його поставити, йде до баків, ставить будильник на кришку одного з них, того, де сидить Нагг, повертається на своє місце поруч із фотелем.

Пауза.

Клов. Я вже йду.

Пауза.

Гамм. На прощання скажи мені що-небудь. Клов. Нічого мені казати.

Гамм. Кілька слів... на незабудь... щоб закарбувалися у моєму серці.

Клов. У твоєму серці!

Гамм. Так. (Пауза. З притиском). Так! (Пауза). Щоби наприкінці з рештою, тобто з усякими тінями, шепотіннями, з усім тим злом отак — чик! — і покінчити. (Пауза). Клов... (Пауза). Хоч би раз побалакав зі мною. А тут, на прощання, перш ніж податися геть, хоча я не прохав його ні про що, узяв і звернувся до мене. І сказав мені...

Клов (розпачливо). Та що ж це!..

Гамм. Щось таке... від щирого серця.

Клов. Від серця!

Гамм. Кілька слів... від щирого серця. Клов (співає).

Пташка божа в небо рветься З осоружного кубла, Мені теж домівка рідна Вже давно осто... гидла.

Пауза.

Далі співати?

Гамм (скрушно). Яка гидота!

Пауза.

Клов (безтямний погляд, монотонно). Мені казали: оце, казали, і є любов, так, так, не сумнівайся, ти ж сам бачиш, що... Гамм. Що ти там белькочеш?

Клов (як і раніше). ...все дуже просто. Мені казали: оце, казали, і є дружба, так, так, вір мені і покинь шукати чогось більшого. Мені казали: ось воно, те саме місце, зупинися, підведи голову і милуйся красою. Порядком! Мені казали: чого там, ти ж не тварина якась, зваж на моТ слова, і ти пересвідчишся, як усе тобі стане ясно. І зрозуміло! Мені казали: подивися лишень на смертельно поранених. Як дбайливо за ними доглядають.

Гамм. Ну, годі!

Клов (як і раніше). От я й кажу собі — інколи: Клов, ти мусиш навчитися страждати ще краще, тоді їм набридне карати тебе — настане й такий день. От я й кажу собі — інколи: Клов, ти мусиш стати кращим, ніж є тепер, тоді вони тебе відпустять — настане й такий день. Але я почуваюся надто старим і відірваним, щоб заводити нові звички. Так от же ж воно ніколи не скінчиться, і ніколи я не піду звідси. (Пауза). А потім однієї гарної днини, зненацька, усе це кінчається, все міняється, не розумію, яким таким чином, але все вмирає, чи це я вмираю, щось не доберу, але все вже не так. Я шукаю відповіді у слів, які ще лишилися,— сон, пробудження, вечір, ранок. Але вони теж мовчать. (Пауза). Я відчиняю двері камери і йду геть. Я так зігнувся, що бачу лише свої ноги, коли розплющую очі, а між ними — купки зчорнілого пилу. От я й кажу собі, що земля вже згасла, хоча ніколи не бачив, як вона горіла. (Пауза). Піду собі. (Пауза). А як впаду, то від щастя заплачу. (Пауза. Іде до дверей).

Гамм. Клов!

Клов зупиняється, але не обертається. Пауза.

Нічого.

Клов іде далі.

Клов! (Клов зупиняється, але не обертається).

Клов. Це і є те, що зветься "він вийшов геть". Гамм. Щиро тобі дякую, Клов.

Клов (обертається, жваво). О ні, це я тобі щиро дякую. Гамм. То це ми навзаєм одне одному щиро вдячні.

Пауза. Клов іде до дверей.

І ще один момент.

Клов зупиняється.

Остання по-о-слуга.

Клов виходить.

Накрий мене ковдрою. (Довга пауза). Ні? То добре. (Пауза). А тепер. (Пауза). Мій хід. (Пауза. Втомлено). Старий, давно програний ендшпіль. Годі вже. Скільки можна його програвати. (Пауза. Трохи жвавіше). Подивимося. (Пауза). Ага! (Намагається зрушити фотель за допомогою гака. У цей час з'являється К л о в у панамі, твідовому піджаку, з плащем, перекинутим через руку, з парасолькою та валізою. Він зупиняється біля дверей, стоїть нерухомо, втупивши очі у Гамма, якому не вдалося зрушити фотель з місця). Добре. (Пауза). Геть його. (Відкидає гак, хоче пожбурити й собаку, але роздумує). Не треба парка парити. (Пауза). Ну а

потім? (Пауза). Зняти. (Знімає шапочку). Мир нашим... дупам. (Пауза). Знов одягнути. (Одягає шапочку). Зрівняли рахунок. (Пауза. Знімає окуляри). Протерти. (Дістає носовик і, не розгорнувши його, протирає окуляри). І одягнути знову. (Одягає окуляри, ховає носовик до кишені). Далі пішли. Ще кілька подібних дурниць, і я заволаю. (Пауза). Трохи поезії. (Пауза). Ти кричав... (Пауза. Виправляє себе). Ти КЛИКАВ ніч; і ось вона прийшла... (Пауза. Виправляє себе). Вона ЗАПАДАЄ: ось вона перед тобою. (Повторює співучим голосом). Ти кликав ніч; вона вже западає, ось, перед тобою. (Пауза). Чудово. (Пауза). Ну а далі? (Пауза). Мить — туди, мить — сюди, кожна з них, як і завше, порожня, але всі вони підраховуються, тоді підсумок робиться і закінчується історія. (Пауза. Г олосом оповідача). Чи не міг би він взяти з собою свою дитину... (Пауза). Саме цієї миті я і чекав. (Пауза). Не хочете його лишати самого? Хочете, щоб він квітнув, поки ви будете помаленьку в'янути? (Пауза). Щоби він підсолодив останній мільйон з ваших передсмертних секунд? (Пауза). Він же поки що нічого не тямить, знає лише голод, холод та хіба що смерть на додачу. Але ж ви! Вам слід було б знати, що таке нині є ця земля. (Пауза). О, я розкрив йому очі на те, за що він несе відповідальність! (Пауза. Звичним голосом). Так от, словом, на тому я і закінчив, і годі про це. (Піднімає свисток, вагається, опускає його. Пауза). Так, справді! (Свистить. Пауза. Голосніше. Пауза). Добре. (Пауза). Батьку! (Пауза. Г олосніше). Батьку! (Пауза). Підемо далі. (Пауза). А на закінчення? (Пауза). Геть його. (Жбурляє геть собаку. Зриває з шиї свисток). Ось вам, хапайте! (Жбурляє свисток у зал. Пауза. Сопе. Стиха). Клов! (Довга пауза). Ні? Добре. (Дістає носовик). Якщо правила гри вимагають цього... (розгортає носовик) що ж, ми теж так зіграємо... (розгортає) а базікати про це більше не... (розгорнув нарешті) більше не будемо, (випростав руку, тримає в ній носовик). Ет, стара хустка! (Па^за). Але тебе... не викину. (Пауза. Кладе носовик собі на обличчя, опускає руки на бильця фотеля і більше не рухається).

Завіса